

Становлення і розвиток шкільництва на Уманщині в добу Української революції (1917-1921 рр.)

В умовах Української національної революції зроблено суттєвий крок у відродженні національної освіти. Відлучення українського народу в умовах самодержавства від рідної мови, літератури, історії, позбавлення його можливостей отримувати національну освіту відобразилося і на рівні грамотності населення Уманщини. На початку 1917 р. 75% українців не вміли читати, решта населення, що належало до відносно заможного прошарку, навчалася російською, польською, німецькою та іншими мовами. Другим Всеросійським переписом 1920 р. в Уманському повіті зареєстровано освічених осіб чоловічої і жіночої статі – 41,8% [1, с. 49, 50].

Із початком Української національно-демократичної революції під впливом вимог Центральної Ради земства, селянські спілки, кооперативні організації, «Просвіти» посилили увагу до розвитку освіти.

Важливе значення в громадському житті Умані мало відкриття української гімназії. Вона відкривалася за ініціативи міської повітової ради. Щоб належним чином провести підготовку до відкриття, було створено відповідну комісію. З приводу цієї події повітова рада у вересні звернулася до жителів міста із повідомленням про набір 80 хлопців та дівчат у перший та другий класи гімназії. Передбачалося платне і безкоштовне навчання. Щоб забезпечити безкоштовне навчання, частині учнів пропонувалося для цього зібрати відповідні кошти. У зв'язку із цим рада зверталася до громадськості із проханням зробити грошовий внесок на користь гімназії. До першого класу приймалися діти не старше 13 років, а до другого – 14 років [2, с. 4].

Пропозиція щодо відкриття у повіті нового навчального закладу знайшла підтримку українських організацій, товариств та окремих осіб. Так, члени Маньківського споживчого товариства вирішили виділити на утримання Уманської української гімназії 5% від свого чистого прибутку. Завдяки підтримці громадськості 16 січня 1918 р. в Умані була відкрита Українська гімназія імені Бориса Грінченка. У двох відкритих класах гімназії навчалася 89 дітей, винятково сільських. Частині бажаючих навчатися в гімназії було відмовлено через брак навчальних приміщень, що було постійною проблемою цього закладу. Завдяки доброзичливому ставленню товариства вчителів комерційної школи, для гімназії на 1918 рік було відведено 4 кімнати в приміщенні школи, що дало можливість упорядити два класи. В жовтні цього ж року у місті Умані відкрилася 4-х класна ремісничка школа, до якої приймалися селянські діти, які закінчили однокласну школу.

26 вересня 1917 р. відбувся селянський з'їзд Уманщини. З'їзд підтримав рішення міської ради про відкриття в Умані української гімназії і висловився за те, щоб були українізовані наявні чоловіча та жіноча гімназії. Турботою про розвиток народної освіти пронизані побажання учасників з'їзду про якнайшвидше переведення в Україні на обов'язкове безплатне навчання учнів початкових та середніх шкіл [3, с. 4].

Суттєву допомогу у розвитку шкільної освіти надавали кооперативні організації Уманщини. Кооперативний союз Уманщини запропонував навчальний план, який передбачав вивчення проблем кооперації в старших класах і вищих початкових школах повіту, в українській гімназії та педагогічних курсах. У двокласних школах передбачалося викладання споживчої кооперації, у вищих початкових – споживчої і кредитної кооперації, а в гімназіях і на курсах вивчалися ще й сільськогосподарські кооперації. Союз виділив кошти на організацію курсів для тих учителів, які мали читати цей предмет в навчальних закладах. За дозволом Міністерства освіти предмет з кооперації вивчався в Дзенгелівській і Тальнівській Вищих початкових школах. Приймалися заходи щодо зміцнення співробітництва педагогічних і батьківських колективів шкіл.

Уманська повітова рада затвердила 10 червня 1918 року статут батьківського комітету при початкових школах повіту. Статут передбачав «зблизити батьків учнів з школою та вчителями...» [4, с. 102]. До батьківського комітету обирали на загальних зборах батьків тих дітей, які вчилися в школі. Завдання батьківського комітету полягало у допомозі учням малозабезпечених сімей матеріально, впливові на недбалих учнів, з метою їх кращого навчання. Також слідкував за тим, щоб громада прихильніше ставилася до школи та виховання дітей. Комітет мав стежити за тим, аби діти не нищили рослин і птахів. Для цього серед іншого рекомендувалося засновувати відповідні дитячі гуртки. Батьківський комітет мав свого представника у педагогічній Раді школи з правом вирішального голосу.

Заслуговує на увагу практика стимулювання учнів та студентів до навчання, яку запровадило Уманське земство. Для найбільш здібних і сумлінних та найменш забезпечених учнів земство встановило стипендії, виділені Кооперативним союзом (10 тис. крб. на 1918 рік) та було визначено порядок їх призначення. Вони видавалися студентам та учням з незаможних сімей Уманщини, які і навчалися у навчальних закладах, розміщених не лише в Уманському повіті. Спільним рішенням земства та правління кооперації за безпосередньої участі педагогічного колективу школи стипендії призначалися учням, батьки яких працювали у повіті не менше п'яти років. Стипендіати, їх батьки чи опікуни давали зобов'язання, що їх діти після закінчення навчального закладу повернуться в Уманський повіт і відпрацюють стільки ж років, скільки користувалися стипендією. Учні і студентів могли її позбавити у випадку, якщо без поважної причини вони стали вчитися незадовільно. У 1918 році, як свідчать документи, стипендії земства отримували 10 учнів Уманської

дівочої гімназії, 5 учнів Уманської хлопчачої гімназії; 2 учням призначено стипендії в уманській школі садівництва та хліборобства. Стипендії уманського земства отримували кілька студентів Коростишевської учительської семінарії, в школі інструкторів з гончарного навчання. Стипендію отримав учень С. Харченко, житель с. Безпечної Хижнянської волості у Бобрицькій школі садівництва та городництва Канівського повіту. Серед стипендіатів цієї школи був П.Хавронюк, родом із Шаулиської волості. 10 стипендій виділяло земство для слухачів Вищої навчальної школи, що функціонувала на Уманщині.

Генеральний секретаріат народної освіти у жовтні 1917 р. звернувся до людної України з відозвою про українізацію школи. На другому з'їзді вчителів Уманщини 24-26 вересня 1917 р. було вироблено і схвалено повітовою шкільною радою план українізації шкільництва у повіті. Цей план передбачав поділ початкових шкіл на дві групи. У першій групі навчання мало повністю базуватися на використанні української мови, а у другій групі навчання мало проводитися як українською, так і російською мовами. Уроки читання, письма, арифметики мали проводитися тільки українською мовою. Завдання полягало у тому, щоб домогтися такого становища, коли б всі учні, які закінчували школу могли вільно читати українською мовою і знати елементарні правила українського правопису. Аби допомогти вчителям виконати завдання українізації, з'їзд передбачив шляхи підвищення їх кваліфікації. З цією метою рекомендовано організувати курси українознавства для вчителів, передбачено придбати 80 тис. примірників підручників українською мовою. Однак таку кількість підручників уманській шкільній раді придбати не вдалося, бо, як зазначалося в офіційному звіті, «на перешкоді стояли ті умови часу, в яких це робилося» [5, с. 3].

Ще на початку 1917 р. попечитель Київської шкільної округи порушив питання перед Уманською міською управою про доцільність переведення нижчих і вищих початкових шкіл на українську мову навчання. У школах повіту учні мали вивчати українську мову, історію та географію України [6, с. 1]. А генеральний секретар у справах освіти звернувся до педагогічної ради Уманської школи хліборобства та садівництва із пропозицією подбати про українізацію школи. У жовтні 1917 р. в Умані відбувся з'їзд представників селянства та вчителів Уманського повіту, який прийняв постанову домагатися перед Генеральним секретаріатом українізації чоловічої та жіночої гімназій. В липні 1918 р. Уманська міська дума запропонувала усім школам, підпорядкованим їй, перевести наявні вивіски з російської на українську мову. Джерела свідчать, що процес українізації, зокрема, в усіх ланках освіти проходив небезболісно, що було зумовлено як об'єктивними умовами, так і суб'єктивними чинниками. Для відкриття нових навчальних закладів не вистачало приміщень, коштів, книжок, необхідної кількості учителів з українознавства. Газета «Союз» (м. Умань) зазначала, що головними причинами, які гальмували процес освіти селянства, була нестача підручників і коштів, і коли їх усунути, то село легко подолає всі інші

перешкоди, «треба лише мобілізувати й згуртувати всі культурно-освітні осередки з власними виконавчими організаціями» [7, с. 2]. Проти українізації виступали проросійськи налаштовані педагоги. Газета «Народна воля» 31 серпня 1917 року у статті «Вороги українського народу» вказувала, що голова Уманської земської управи відмовився пожертвувати на Уманську гімназію кошти, заявивши, що «ми живемо в Росії, і тому ніяких подібних українських гімназій заводити не треба» [8, с. 2].

У лютому 1918 р. Уманська повітова народна рада на сесії схвалила доповідь «Про відкриття нових шкільних комплектів з 1-го вересня 1918 р.» Передбачалося, що у селах повіту, де не було земських шкіл, а тільки церковнопарафіяльні, останні будуть перетворені з однокомплектних у двокompлектні (двозмінні). У селах, де функціонували земські школи, планувалося об'єднати їх із церковнопарафіяльними. Всього у повітах в поточному році мали відкрити 81 комплект шкіл.

Повітова рада виділила кредити на організацію курсів для вчителів, передбачила фінансову підтримку дітей-сиріт з тим, щоб вони навчалися у школах. Щоб стимулювати навчання молоді, повітова рада запровадила стипендію імені Тараса Шевченка для кращих учнів семінарії та гімназії. Виділяючи кошти на утримання бібліотек, повітова рада застерегла аби для кожної учнівської бібліотеки було виписано Кобзаря Тараса Шевченка.

Ще 19 листопада 1917 року Уманська повітова народна рада прийняла рішення відкрити в Умані учительську семінарію імені Тараса Шевченка, проте не встигла реалізувати свого рішення. В добу Гетьманату повітова рада звернулася до цього питання і виділила з бюджету 50 тис. крб. на утримання учительської семінарії. Виділені кошти передбачалися витратити на обладнання приміщення для проведення занять, на заробітну платню вчителям. Поряд з цим, 20 тис. крб. призначалося на допомогу учням та влаштування інтернату. Подібна історія розвивалася навколо Уманської громадської гімназії. Місцева влада вирішила відкрити гімназію, назвати її Першою Уманською українською гімназією імені Бориса Грінченка. Передбачалося, що гімназія буде утримуватися за рахунок народних коштів із бюджету повітові народної управи. У двох класах гімназії навчатиметься 89 учнів, винятково селянських, але окремим дітям було відмовлено через брак навчальних приміщень. У цих умовах повітова народна управа вирішила передати під помешкання гімназії будинок і садибу уманського арештного дому, «камери якого влучно можуть бути пристосовані під класи і інші необхідні помешкання». На утримання гімназії повітова Рада із бюджету передбачила 55670 крб.

В добу Гетьманату велика увага приділялася підвищенню кваліфікації учителів, які викладали українознавство. В Умані при шкільному відділі земства у червні 1918 р. розпочали функціонувати курси української мови для народних учителів, які мали викладати на курсах. Міністерство народної освіти відібрало лекторів з відповідним освітнім цензом та

педагогічним стажем. На курсах навчалися вчителі Уманського, Звенигородського, Липовецького повітів. Для них були розроблені спеціальні інструкції щодо їх майбутньої роботи з організації вивчення таких предметів: історія України і сучасний момент, географія, родинознавство і природознавство, арифметика, шкільництво і принципи організації нової школи (трудової), організація діловодства. На курсах важливого значення надавалося вивченню українознавства. Ставилося завдання навчити слухачів курсів української мови у такому обсязі, щоб вони могли вести уроки в українській школі. Для досягнення ефективності у навчанні групи слухачів склалися не більше як з шести осіб. Головною ж метою курсів було підвищення кваліфікації недипломованого вчительства, яке вже працювало у школі та підготовка нових учительських кадрів за скороченою програмою вчительських інститутів і семінарій. Для роботи на курсах Міністерство освіти відрядило відомих київських педагогів. Зокрема, лекції з історії України для слухачів курсів читав відомий вчений Гермайзе.

Підготовка кадрів для початкових і середніх шкіл здійснювалася в учительських семінаріях і учительських інститутах. До перших приймалися особи з атестатом вищих початкових шкіл, які витримали письмовий іспит з російської або української мови, арифметики, і ті, хто не мали атестата, але склали іспити за програмою вищої початкової школи. Необхідний раніше для вступу до вчительських інститутів дворічний стаж на вчительській посаді скасовувався. Народною освітою в Уманському повіті були зайняті 481 вчителів, які за освітнім цензом розподілялися наступним чином: з вищою освітою – 5 учителів, з середньою – 150, зі спеціальною – 136, з правом викладання – 178 і без права – 12. Викладачі у земських школах отримували платню – 70 крб. за місяць, а в церковноприходських училищах – по 50 крб.. Міністерством народної освіти було прийнято рішення про переведення церковноприходських училищ з духовного відомства у відання повітового земства. Перед цим, владою було встановлено однакову оплату вчителям за їх роботу – 150 крб. в місяць [9, с. 3].

Директорія УНР своїм розпорядженням 12 грудня 1918 року критично оцінила стан управління школами в Україні і прийняла заходи щодо демократизації та децентралізації освіти. Передбачалося відновити повітові шкільні ради, заснувати губернські ради освіти, а також запровадити посади губернських та повітових комісарів освіти, визначивши вимоги щодо їх кваліфікації та педагогічного стажу роботи.

За участю науковців та вчительських спілок Міністерство освіти розробило та схвалило розгорнутий план забезпечення шкіл усіх ступенів, закладів позашкільної освіти підручниками та відповідним приладдям. Для реалізації плану виділялися значні кошти. Були визначені видавництва для друку літератури, створено комісії для відбору рукописів. У кінці 1918 р. в Кам'янець-Подільському відкрито спеціальний видавничий відділ, який в

надзвичайно складних умовах приступив до видання шкільних підручників. До виконання намічених планів залучалося приватне видавництво «Дністер», яке видавало книги для самоосвіти з питань економіки, кооперації, сільського господарства.

В період Директорії особлива увага владних структур приділялася вчительським кадрам. За ініціативи філій місцевих «Просвіт» та учительських спілок організовувалися тритижневі курси українознавства для місцевого вчителства середніх шкіл, де проводилися практичні заняття, семінари з української мови, викладались українське письменство, історія культури, короткий огляд термінології з мови, письма, історії, фізики, математики, природознавства і географії.

Таким чином, в умовах розгортання революційних процесів уманська громадськість активно виступала за відродження національної освіти. Такі вимоги звучали на повітових з'їздах учителів, просвітян, на селянських з'їздах. Відродження освіти виявлялося у розширенні закладів освіти у повіті, у підтримці вчителства, у появі нової навчальної літератури, в запровадженні у навчання української мови.

Примітки

1. . Статистический бюлетень Киевского губернского статистического бюро. – 1922. – № 4 – 5. – 248 с.
2. . Вільна Україна (Умань). – 1917. – №27.
3. . Вільна Україна (Умань). – 1917. – №23.
4. . Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 266 с.
5. . Союз (Умань). –1918 – №9.
6. . Уманський краєзнавчий музей .Справа НДФ 72/2. Восстание Клименко-Штогрин в 1918 г. на Уманщине. – 8 с.
7. Союз (Умань). –1918 – №4.
8. Народна воля (Київ). – 1917. – №99.
9. Уманское слово (Умань). – 1918 – №238.